

УДК 94(477.74):378:39.4«1879/1921»(043.5)

О. В. Мельник**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ
ОСВІТИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. —
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

В статті досліджуються різні підходи до створення та реформування вищої освіти для жінок у другій половині ХІХ на початку ХХ ст.

Ключові слова: *система вищої жіночої освіти, реформування вищої освіти, середня освіта, фемінізація освіти.*

В процесі сучасного реформування вищої освіти в світі необхідно враховувати і попередній досвід створення нової системи вищої жіночої освіти наприкінці ХІХ на початку ХХ ст.

Актуальність теми також полягає у необхідності системного досліді процесу створення системи вищої жіночої освіти.

Завданням дослідження є необхідність з'ясування передумов виникнення системи вищої жіночої освіти та загальна характеристика процесу створення та розбудови системи жіночої освіти в Російській імперії.

Над питанням процесу розбудови системи жіночої освіти в Україні останнім часом працюють дослідники: Т. В. Сухенко [1], В. А. Добровольська [2], К. А. Кобченко [3], О. А. Драч [4] та інші.

Однією з основних передумов створення системи жіночих навчальних закладів у Росії став недостатній рівень освіти більшості населення, що, у свою чергу, відбивалося на потенційних можливостях інтелектуального розвитку всього суспільства в період капіталістичного реформування економіки. Усунення недоліків у системі початкової освіти в країні вимагало збільшення кількості фахівців-педагогів для початкової і середньої школи, однак існуюча система освіти (чоловічої) із цієї задачею фактично не справлялася. Про це свідчить наступна статистика: у 1882 р. у європейській частині Російської імперії було 28 329 початкових училищ, у них навчалася 1 177 504 осіб чоловічої статі і 362 471 жіночої (усього — 1 539 975). У тому ж році з загальної кількості населення імперії в 102 881 700

осіб на європейську частину Російської імперії приходилося 77617700 чоловік, з них близько 68500000 сільських жителів, тобто одна школа припадала майже на 3000 жителів, один учень більш ніж на 50 осіб. Для більш точної оцінки порівняння надамо дані про співвідношення шкіл і учнів до загальної кількості населення в країнах Західної Європи на 1872 р. Так, в Швейцарії один учень припадав на шістьох осіб, у Франції, Німеччині, Нідерландах, Швеції — на 7 осіб, у Норвегії — на 8, у Бельгії — на 9, в Австро-Угорщині — на 10 осіб, у Великобританії — на 10, в Італії — на 15. Що стосується співвідношення шкіл, то саме несприятливе відношення кількості шкіл до населення у Великобританії (одна школа на 2000 жителів), в Австро-Угорщині (одна школа на 1100 жителів) і Бельгії (одна — на 940); найбільш сприятливе відношення спостерігалося в Норвегії (одна — на 277) і Швейцарії (одна — на 330); в інших державах одна школа — на 500–600 чоловік населення. До кінця XIX ст. система освіти в Європі змінилася на краще: у Норвегії, Бельгії і Великобританії один учень приходився на сім осіб, в Австро-Угорщині й Італії — на дев'ять осіб. В Іспанії до 1882 р. один учень приходився майже на 18 осіб населення. В усіх європейських державах однаково піклувалися про навчання дітей обох статей. Про недоліки системи початкової освіти в Російській імперії свідчать статистичні дані 1881 р., що опубліковані в Сполучених Штатах Америки, саме вони дають змогу зробити аргументовані висновки, наприклад, у Московській губернії у 1883 р. третя частина чоловічого населення грамотна, а серед жінок — лише двадцята частина [5, с. 60–61].

Середніх жіночих навчальних закладів всіх відомств в 50 губерніях європейської частини Російської імперії на 1 січня 1883 р. нараховувалося 384 з 79 625 ученицями. В губернських містах — 189 з 26 634 ученицями, а в повітах — дев'ять з 1 117 ученицями. Як середніх жіночих навчальних закладів, так і учениць в них менше порівняно з усіма середніми навчальними закладами (навчальних закладів — 45,7 %, учениць 42,5 %). У 47 губерніях на 1000 чоловіків учнів у середніх навчальних закладах припадало — 2,7, а на 1000 жінок — 2,0 [6, с. 227].

У південних губерніях (в тому числі й Україні) ситуація також була досить схожа, за матеріалами Всеросійського перепису 1897 р. Наведемо наступні дані щодо грамотності по

Волинській губернії: грамотних чоловіків віком 50–59 років у губернії налічувалось 8,89 %, 40–49 років — 16 %, 30–39 років — 20,15 %, 10–19 років — 30,01 %; серед жіночої частини населення губернії освітній рівень значно нижчий: 50–59 років — 1,12 %, 40–49 років — 1,55 %, 30–39 років — 1,96 %, 20–29 років — 2,78 %, 10–19 років — 4,80 % [7, с. 256].

Значний вплив на цей процес становлення жіночої освіти справив жіночий феміністський рух, що охопив майже всі країни тодішньої Європи та Сполучених Штатів. Саме право на освіту для жінок вважається гарантом їх власної незалежності.

Відомо, що на середину XIX ст. права жінок в Російській імперії значною мірою обмежені порівняно з чоловіками. Починаючи з 1840 р. правовий статус жінок регулювався Зводом законів Російської імперії. Згідно з документом існувала дискримінація жінок з питань розділу майна: Стаття 109 Зводу законів розглядала подружжя як осіб, незалежних один від одного з точки зору володіння та користування матеріальним майном будь-якого виду; кожний із подружжя міг володіти, придбати, закладати своє майно та інші матеріальні засоби [8, с. 155]. Отже, закон надавав можливості для власної фінансової незалежності. А гарантією цієї незалежності могли бути чи значні наслідовані статки, чи високий освітній рівень, що гарантували б можливість стабільного існування в суспільстві.

Отже, основними передумовами створення системи вищої жіночої освіти були: 1) недолік викладацьких кадрів для подолання безграмотності серед населення; 2) потреба в збільшенні кількості грамотного населення для економічного розвитку країн; 3) вирішення проблеми жіночої рівноправності (освічена жінка — незалежна жінка).

Тому проблему становлення і розвитку вищої жіночої освіти необхідно розглядати в історичному взаємозв'язку з проблемами жіночої рівноправності і соціальних змін, викликаних економічною перебудовою суспільства, починаючи з 60-х років XIX ст., коли однією з найважливіших проблем внутрішньої політики в країнах Європи стає вища жіноча освіта.

Зразковою у вирішенні питання про рівні освітні права для всіх статей суспільства стає швейцарська система вищої освіти. У Швейцарії жінки вперше отримали доступ у Цюрихський університет у 1867 р. У 1891–1892 н. р. в університетах Швейцарії

серед 3 152 студентів було 432 жінки. З 1870 р. жінки одержали право на університетську освіту у Швеції, з 1875 р. — у Англії, з 1889 р. — у Норвегії. Закон 1876 р. в Італії відкрив жінкам дорогу в університет. У Брюссельському університеті з 1880 р. по 1892 р. закінчило курс 215 жінок. В Англії реформування системи жіночої освіти починається з 1868 р., коли парламенту була представлена доповідь про виховання й освіту. Її наслідком стала організація спеціальних асоціацій з метою поліпшення виховання жінок і відкриття їм доступу до вищої освіти. У жовтні 1869 р. відкритий Girtin College для підготовки жінок до університетських іспитів; у 1875 р. в Кембриджу — коледж New ham Hall, розрахований на 64 студентки; у 1878 р. почалося читання відкритих лекцій в University College у Лондоні [9, с. 414].

Таким чином, система жіночої освіти в цих країнах передбачала вступ жінок до університетів після закінчення ними додаткових підготовчих курсів.

Інший підхід до цього питання демонстрували уряди Німеччини та Австрії. Так, у травні 1878 р. австрійський міністр народної освіти К. Е. Штремайер на запит Віденського університету про допущення жінок до слухання лекцій заявив, що «згідно духу існуючих постанов, жінкам дозволялося слухати університетські лекції в виключних випадках» [10, с. 87]. Консервативне німецьке суспільство поступово відмовляється від деяких обмежень прав жінок у суспільстві, але розвиток вищої жіночої освіти проходить іншим шляхом, який виглядав досить логічним, виходячи з існуючого стану тогочасної середньої жіночої освіти в Німеччині, що базувався на тому, що жінці не потрібна сучасна освіта, а її призначення — «церква, кухня та діти». В результаті влада пішла по шляху створення окремої жіночої вищої освіти. У 1867 р. в Берліні відкрилися вищі жіночі курси (Victoriaschule) під протекторатом кронпринцеси, де викладали професори університетів. За прикладом цих курсів стали відкриватися приватні вищі жіночі навчальні заклади. Німецький уряд не надавав підтримки вищій жіночій освіті, але і не перешкоджав його розвитку. У Німеччині реформувалася середня жіноча освіта з метою підняти її рівень до однакового з чоловічим і зробити професійно орієнтованим: випускниці середніх навчальних закладів повинні одержувати яку-небудь спеціальність, що забезпечувала б їх

існування. Наприкінці 1860-х — початку 1870-х жінки допускалися в німецькі університети, однак це тривало недовго. У 1890-х рр. окремі університети і навіть факультети дозволяли жінкам слухати лекції у вигляді виключення з правил. Так, у 1891 р. у Баденському, у 1891 р. у Гейдельберзькому, у 1893 р. у Страсбурзькому університетах відкрились лекції для жінок-вільнослухачок та тих, що намагаються скласти іспит на атестат зрілості. Багато представників наукової громадськості бачили перспективу жіночої освіти в розвитку приватних навчальних закладів [11, с. 14].

Виходячи з вищезазначеного, у системі вищої освіти для жінок Західної Європи є очевидним два основних шляхи розвитку: допуск жінок в університети після підготовчих курсів, що ліквідують недоліки існуючої системи середньої освіти, та поступове реформування цієї системи за допомогою випускниць університетів та зміни навчальних програм у середніх навчальних закладах; створення паралельної системи вищої жіночої освіти, що ґрунтується на принципі роздільності навчання. Цей процес також дозволяє ліквідувати вади існуючою системи середньої жіночої освіти поступово. Обидві системи дозволяли громадськості реалізувати ініціативи щодо створення системи жіночої освіти. Але перший підхід формував вищу жіночу освіту в існуючій структурі вищої школи на демократичних правових засадах, тому її розвиток значно швидший. А другий підхід значно обмежував ініціативу громадськості урядовими постановами та втручанням держави в цей процес, що фактично уповільнювало його розвиток. Саме цей шлях став основним для розвитку жіночої освіти у Російської імперії.

З усього вищезазначеного можна сформулювати такі висновки. Завдання системи вищої освіти для жінок можна вирішити двома шляхами.

По-перше, створення курсів для усунення пропусків у знаннях випускниць середніх навчальних закладів і допущення до університетських лекцій випускниць курсів, після закінчення якого вони можуть одержати рівні права на викладання і встановлений диплом. При цьому поступово за допомогою реформування системи середньої жіночої освіти необхідно домогтися нівелювання розходжень у рівні викладання між середні-

ми жіночими і чоловічими навчальними закладами, поступово ускладнюючи програму жіночих.

По-друге, створення системи вищих жіночих навчальних закладів чи курсів приватного та суспільного характеру, рівноцінної університетській. При цьому не витрачаючи на неї державних коштів, а лише узаконивши офіційно. Надати університетським радам свободу у вирішенні питання допуску жінок до слухання лекцій та складання державних випускних іспитів. Таким чином, система ВЖК і університетів доповнюють у цьому випадку одна одну. А згодом відбудеться поступове насичення жінками-педагогами з вищою освітою середніх навчальних закладів. Це дозволить змінити навчальні програми і підніме рівень освіти. Таким чином, цей шлях дозволяє заощаджувати державні кошти і спирається на ініціативу громадськості.

У Російській імперії розвиток вищої жіночої освіти пішов своєрідним шляхом, з деякими змінами, що обумовлено ідеологічними, етнічними, соціально-політичними, географічними та іншими особливостям, отже, був реалізований другий варіант.

Джерела та література

1. Сухенко Т. В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX — початок XX ст.) : дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сухенко Тетяна Василівна. — К. : Б. в., 2000. — 183 арк.
2. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901–1910 рр.) : дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Добровольська В. А. — Херсон, 2006. — 250 арк.
3. Кобченко К. А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. Наук : 07.00.01 / К. А. Кобченко. — К. : Б. в., 2004. — 20 с.
4. Драч О. О. Робота комісії з питань жіночої освіти в Російській імперії в 1880-х рр. як визначення шляху розвитку вищої школи / О. О. Драч // *Інтелекція і Влада*. — 2012. — № 24. — С. 33–43.
5. Песковский М. Л. Университетская наука для русских женщин / М. Л. Песковский // *Русская мысль*. — 1886. — № 11. — С. 59–78.
6. Сведения по статистике образования и труда среди женского населения России. Составлены на основании «Сборника сведений по Европейской России за 1882 г. и отдельного издания 16-го выпуска Статистического Временной серии II издания Центрального Статистического Комитета МВС// *Женское образование*. — 1886. — № 3. — С. 227–229.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : в 89 т. / под ред. Н. А. Тройницкого. — СПб.: Изд.

- центр. Стат. комитета МВД, 1904. — Т. 8. — 281 с.; Т. 24. — С. 5; Т. 37. — С. 7; Т. 67. — С. 9; С. 134.
8. Песковский М. Л. Вказ. твори.
9. Условия приема на Петербургские ВЖК в 1882 г. // Женское образование. — 1882. — № 6. — С. 444-445.
10. Из жизни и литературы. Первый публичный акт на высших женских курсах // Женское образование. — 1882. — № 7. — С. 508-509.
11. Дюринг Е. Высшее женское образование и университеты / Дюринг Е. — СПб.: Лейферт, 1902. — 132 с.

Аннотація

Мельник О. В. Основные тенденции развития высшего женского образования во второй половине XIX — в начале XX ст.

В статье исследуются разные подходы к созданию и реформированию высшего образования для женщин во второй половине XIX — в начале XX ст.

Ключевые слова: система высшего женского образования, реформирование высшего образования, среднее образование, феминизация образования.

Melnyk O. V. Main tendencies in the development of higher education for women in the end of the 19th-beginning of the 20th century.

The article examines different approaches to the creation and reform of higher education for women in the end of the 19th-beginning of the 20th century.

Key words: higher education for women, reform of higher education, secondary education, the feminization of education.

Надійшла до редакції 11 квітня 2014 року